

Předmluva

»Dvořák ve svém klavírním koncertu s průvodem orchestrálním stojí v ohledu formálním na klasičtém stanovisku Beethovena. [...] pokrok jeví se nám zejména v tom ohledu, že klavír není výhradně dominujícím nástrojem, nýbrž tvoří jednolitý celek s orchestrem, jemuž zvláštní svou zvonivou barvitostí dodává nového lesku a jas. [...] Tento jeho trívětý koncert, jehož střední věta svým elegickým, bolně přidušeným tónem zvláště k srdci mluví, náleží mezi nejprvnější skladby, jež ve formě sonatové u nás byly napsány, jest bez odporu nejzralejší a nejhlubší skladbou symfonika Dvořáka.«¹

Toto pochvalné hodnocení, jak skladby jako celku, tak pojetí sólového partu, přinesla jedna z recenzí premiéry konané v rámci »Velkého slovanského koncertu« v Praze na Žofíně 24. března 1878. Jde o jeden z nemnoha publikovaných dobových ohlasů rané verze Dvořákova *Klavírního koncertu*.

Doba vzniku *Klavírního koncertu* (1876)

Svůj jediný klavírní koncert – *Koncert pro klavír a orchestr g moll*, op. 33 (B 63) – skládal Antonín Dvořák (1841-1904; ► Obr. 1) v létě roku 1876, ještě jako málo známý skladatel. Jeho díla se počala v Praze provádět od roku 1871 a prvního zjevného úspěchu se zde dočkal o dva roky později, kdy na koncertě pražského Hlaholu 9. března 1873 zazněl jeho *Hymnus z básně Dědicové Bílé hory* (B 27).² Před započatím prací na *Klavírním koncertu* mu vyšlo tiskem pouze několik skladeb.³

Tehdy pětaticetiletý skladatel měl však již bohaté zkušenosti v rozličných kompozičních oblastech – složil kupříkladu pět symfonií, pět oper (libreto *Král a uhlíř* zhudebnil dvakrát),⁴ nejméně tři duchovní vokálně instrumentální skladby a celou řadu komorních skladeb a písní. Již v roce 1865 složil i koncert – *Koncert pro violoncello A dur* (B 10) s klavírem.⁵ Léta 1873-1875, předcházející době vzniku *Klavírního koncertu*, byla pro skladatele přelomovým obdobím. Tehdy přehodnocoval svou dosavadní tvorbu a inten-

zivně hledal vlastní kompoziční styl.⁶ Klavír dosud používal především v instrumentální komorní hudbě nebo jako doprovodný nástroj v písních. Velmi málo skladeb však zkomponoval pro sólový klavír – vedle dvou raných polek (B 1, 3) pouze motivy z obou zhudebnění *Krále a uhlíře* (B 22, 43), *Dva menuety* (B 58) z února 1876 a zřejmě některé části z pozdějšího cyklu *Silhouetty* (B 32).

Z roku 1876, kdy vznikl *Klavírní koncert*, se k Dvořákovu životu dochovalo nevelké množství relevantních zpráv v jeho korespondenci nebo v oznámeních v dobovém tisku. Okolnosti vzniku skladeb, jež Dvořák tehdy komponoval, tak dokládají většinou pouze údaje zapsané v dochovaných notových autografech. Při pohledu na další autorovu tvorbu z této doby se ukazuje, že ji s *Klavírním koncertem* pojí jak konkrétní hudební motivy,⁷ tak mnohdy společný charakterový rys:

»[...] v dílo Dvořákově zaléhá tu pojednou nápadný stesk, ba i smutek, jenž vrcholí posléze až i ve výraz hlubokého žalu a upřímných bolestí.«⁸

Jedná se především o tři díla z počátku roku 1876: *Klavírní trio g moll*, op. 26 (B 56), z ledna, *Smyčkový kvartet E dur*, op. 80 (B 57), z přelomu ledna a února a *Stabat Mater*, op. 58 (B 71), ve verzi s klavírem komponované mezi 19. únorem a 7. květnem 1876 (► Obr. I).⁹ *Klavírnímu koncertu* bezprostředně předcházely písně: dvě řady *Moravských dvojzpěvů* ze 17. až 21. května

¹ –ý. [= Václav JUDA NOVOTNÝ]: *Literatura a umění. Velký slovanský koncert*, in: *Národní listy* 18 (1878), č. 78 (28. 3.), s. [3]. Dobové anonce a kritiky k provedení rané verze Dvořákova *Klavírního koncertu* z let 1878 a 1880 jsou vydány s komentářem v *Příloze*, s. 211-216.

² Není-li uvedeno jinak, opírají se údaje o Dvořákově životě a díle o práci Jarmil BURGHAUSER – John CLAPHAM: *Antonín Dvořák. Thematický katalog. Bibliografie. Přehled života a díla / Thematisches Verzeichnis. Bibliographie. Übersicht des Lebens und des Werkes / Thematic Catalogue. Bibliography. Survey of Life and Work*, Praha 21996.

³ *Motivy z opery Král a uhlíř* (B 22), Praha: Em. Starý, [1873]; *Písně z Rukopisu královédvorského* (B 30), Praha: Em. Starý, [1873]; *Směs z opery Král a uhlíř* (B 43), Praha: Em. Wetzler, [1875]; *Smyčkový kvartet a moll*, op. 16 (B 45), Praha: Em. Starý, [1875].

⁴ První zhudebnění pochází z roku 1871, druhé je datováno 1874.

⁵ *Koncert pro violoncello A dur* (B 10) komponoval pro violoncellistu Ludevíta Peera (1847-1904), svého kolegu v orchestru Prozatímního divadla. Jedná se o dílo o třech attacca navazujících větách, stmelené návratem tématu první věty v závěrečné větě, komponované s experimentátorským zápalem charakteristickým pro toto období Dvořákovy tvorby. Dvořák zde neuplatnil koncertantní princip – dialog sóla a tutti (v tomto případě klavíru) – tak jako ve svých pozdějších koncertech; sólový nástroj hraje po celou skladbu téměř bez odmlk.

⁶ Když byla v roce 1873 v Prozatímním divadle po několika zkouškách stažena z programu opera *Král a uhlíř* (ve své první verzi), Antonín Dvořák podrobil celé své dosavadní dílo velmi přísné kritice a počal se postupně přiklánět od novátorství podle novoněmeckých vzorů ke stylu snáze přístupnému posluchačům. V oblasti instrumentální tvorby to znamenalo zkrácení rozměru skladby a zpřehlednění formy, založené v příklonu ke »kvadratické« metrice, v čitelnějším harmonickém průběhu a v užívání diferencovanější instrumentace. Podstatným inspiračním zdrojem, který se začal dostávat do popředí, byla lidová píseň. Viz např. Jarmila GABRILOVÁ: *Rané tvůrčí období Antonína Dvořáka (Studie ke kompoziční problematice vybraných instrumentálních děl)*, Praha 1991, s. 125-138, nebo Klaus DÖGE: *Antonín Dvořák. Leben – Werke – Dokumente*, Zürich – Mainz 21997, s. 139-153 (v českém překladu: Praha 2013, s. 106-117).

⁷ Srov. např. chromatický sestup v hlavním tématu první věty *Koncertu* se začátkem *Stabat Mater*, op. 58 (B 71), nebo pomalé vedlejší téma závěrečné věty *Koncertu* s vedlejší tématem závěrečné věty *Smyčkového kvintetu G dur*, op. 77 (B 49).

⁸ Otakar ŠOUREK: *Život a dílo Antonína Dvořáka*, I, Praha 21954, s. 261.

⁹ Částečná skica ke *Stabat Mater*, Praha: Národní knihovna České republiky (CZ-Pu), sign. 59 R 2150, jedna z mála dochovaných Dvořákových skic z roku 1876, může sloužit pro představu, jak mohla být zapsána dnes neznámá skica ke *Klavírnímu koncertu*.

(II. řada – B 60) a z 26. června až 13. července (III. řada – B 62). Datum 13. června 1876 nese jedna z *Večerních písní* (B 61). V červenci 1876 Dvořák vážně uvažoval i o kompozici opery, jak vyplývá z jednoho ze tří známých Dvořákových dopisů z tohoto roku.¹⁰ Z téhož listu je rovněž zřejmá ne zcela uspokojivá finanční situace, v níž se skladatel nacházel. Působil jako varhaník u sv. Vojtěcha v Praze, musel rovněž vyučovat a nemohl se plně věnovat komponování, přestože již dvakrát, v letech 1875 a 1876, obdržel státní stipendium ve výši 400 zlatých.¹¹ Také v roce 1876 se o stipendium na další rok ucházel. Jeho žádost, k níž přiložil *Klavírní trio g moll, Smyčcový kvartet E dur, Stabat Mater* z nejnovějších kompozic a *Symfonii F dur*, op. 76 (B 54), z předchozího roku, je datována 30. července 1876,¹² necelý měsíc před dokončením první věty *Klavírního koncertu*.

Datum, kdy Dvořák započal s kompozicí *Klavírního koncertu*, není doloženo. Přinejmenším od začátku srpna dílo skicoval, neboť obsáhla první věta, čítající tehdy 575 taktů, byla dokončena v orchestrální partitule již 28. srpna 1876. Ostatní věty pak následovaly velmi záhy: 6. září 1876 byla dokončena pomalá věta a 14. téhož měsíce věta závěrečná. Data Dvořák zapsal na konce vět do své rukopisné partitury, dnes jediného dochovaného autografního pramene (A). O inspiračních zdrojích a dalších okolnostech vzniku díla nic bližšího nevíme.¹³

* * *

S ranou verzí Dvořákova *Klavírního koncertu* jsou spjata dvě jména významných osobností středoevropské hudební kultury. Jednou z nich je dobově proslulý český klavírní virtuos a hudební pedagog působící v Praze Karel Slavkovský (1845-1919).¹⁴ V literatuře se traduje, že Dvořák komponoval svůj *Klavírní koncert* právě pro něj¹⁵ anebo přinejmenším s vyhlídkou, že Slavkovský

jeho dílo provede – jakékoliv doklady pro tato tvrzení bohužel chybějí.¹⁶ Skutečností je, že Slavkovský byl jediným pianistou, jenž *Koncert* v rané podobě veřejně přednesl, a obě jeho provedení – při premiéře 24. března 1878 i při uvedení v roce 1880¹⁷ – byla jednomyslně chválena:

»Koncert hrál náš přední virtuos p. Karel ze Slavkovských s brilantní technikou a oduševněným přednesem.«¹⁸

»První z pražských virtuosů hry klavírní, p. Slavkovský úplně pojal ducha skladby Dvořákovy a celek podal s výrazem markantním, s energií obdivuhodnou.«¹⁹

Slavkovského názor na kompozici ani na její klavírní part není znám. Není jasné ani to, proč Dvořákův *Klavírní koncert* nehrál nikdy později, v jeho revidované podobě.²⁰

Druhou osobností spjatou s ranou verzí *Koncertu* byl vídeňský hudební kritik pražského původu Eduard Hanslick (1825-1904). Na rozdíl od svých ostatních koncertů pro sólový nástroj s orchestrem (nebo s klavírem), jež Dvořák věnoval hudebním interpretům – virtuosům v sólové nástrojové hře,²¹ svůj *Klavírní koncert* zamýšlel věnovat právě Hanslickovi, mj. členu poroty pro udělování již zmíněných státních stipendií ve Vídni. O tomto dedikačním záměru vypovídají tři dopisy z února 1878.²² 5. února 1878 napsal Hanslick Dvořákovi, že věnování, jež mu skladatel nabídl, přijme milerád a s potěšením. O šest dní později však dodal, že mu Dvořák nemá zasílat rukopis díla, ale až jeho výtisk. Věnování Hanslickovi pak bylo veřejně zmíněno také v kritikách premiéry díla, která se konala 24. března 1878.²³ V dochovaném notovém

rek vyjadřoval dříve, např. ŠOUREK, *Život a dílo Antonína Dvořáka*, I (◀ pozn. 8), s. 287: »Na Slavkovského spoléhala s jeho reprodukcí počítal patrně také Dvořák, když se pouštěl do svého klavírního koncertu [...]«

¹⁶ Odlišná situace, kdy máme doložen Slavkovského podnět, ale chybí kompozice, je doložena ve vztahu k Bedřichu Smetanovi – srov. dopis Karel Slavkovský → Bedřich Smetana, 6. 11. 1879, Praha: Muzeum Bedřicha Smetany (NM-ČMH-MBS / CZ-Pbs), S 217/872, kde pianista žádá Smetanu o napsání skladby pro klavír s orchestrem.

¹⁷ Ke zmíněným provedením viz s. ix-x.

¹⁸ A.: *Divadlo, umění a literatura. Velký koncert slovenský akad. čten. spolku*, in: *Posel z Prahy* 10 (1878), č. 77 (27. 3.), s. [3]; viz *Příloha*, s. 212-213.

¹⁹ –ý. [= Václav Juda NOVOTNÝ]: *Literatura a umění. Koncerty*, in: *Národní listy* 20 (1880), č. 106 (2. 5.), s. [3]; viz *Příloha*, s. 216.

²⁰ První česká provedení přepracované, definitivní verze se konala v Praze 4. ledna a 28. března 1884 se sólistkou Ellou Modřickou (viz Ludmila ŠMÍDOVÁ: *Klavírní koncert g moll, op. 33, Antonína Dvořáka – raná a konečná verze*, I-III, disertační práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2016, zde I, s. 29-30). Další veřejné pražské provedení následovalo až v roce 1898 se sólistou Josefem Růžičkou, s Českou filharmonií a dirigentem Oskarem Nedbalem (viz tamtéž, I, s. 35-36).

²¹ »Violoncellový koncert s průvodem piana« (B 10) z roku 1865 skladatel věnoval violoncellistovi Ludevítu Peerovi, *Houslový koncert* (B 108) z let 1880-1882 houslovému virtuosovi Josephu Joachimovi, *Violoncellový koncert* (B 191) z let 1894-1895 violoncellistovi Hanušovi Wihanovi.

²² Eduard Hanslick → Antonín Dvořák, 5. 2. 1878, *ADCD* (◀ pozn. 10), V, s. 95; Antonín Dvořák → Václav Vladimír Zelený, [únor 1878], tamtéž, I, s. 341-342 (zde datováno chybně »[I. 1883]«); Eduard Hanslick → Antonín Dvořák, 11. 2. 1878, tamtéž, V, s. 95.

²³ –ý. [= Václav Juda NOVOTNÝ]: *Velký slovenský koncert* (◀ pozn. 1): »Dílo to jest věnováno proslulému vídeňskému kritikovi hudebnímu Hanslickovi, jenž cení vysoko Dvořákovu nadání, [...]«. Srov. dále *Politik* 17 (1878), č. 84 (27. 3.), s. 5 aj.; viz *Příloha*, s. 213-215.

¹⁰ Antonín Dvořák → [Rudolf Wirsing], 3. 7. 1876, viz Milan KUNA et al. (eds.): *Antonín Dvořák. Korespondence a dokumenty* (dále jen *ADCD*), I-X, Praha 1987-2004, zde I, s. 124-125.

¹¹ Viz *ADCD* (◀ pozn. 10), IX, s. 158 nn.

¹² Tamtéž, s. 176-177.

¹³ Je známo pouze svědectví, že v pražském bytě Na Rybníčku 14, kde Dvořák v době komponování *Koncertu* žil, jej vyrušovaly zvuky klavíru v sousedství. Viz Karel HOFFMEISTER: *Antonín Dvořák*, Praha 1924, s. 27.

¹⁴ Karel Slavkovský, též uváděn jako Karel ze Slavkovských (narozen 25. 1. 1845, nikoliv 1846 nebo 1847, jak se často objevuje na základě dobového tisku; viz Státní oblastní archiv v Zámruku, Sběrka matrik Východočeského kraje 1587-1949, č. 151, sign. 552, Matrika narozených farního úřadu Běstvina 1800-1849, fol. 71^v-72^r), měl v Praze i svůj hudební ústav. Od roku 1870 pořádal každoročně své samostatné koncerty a je autorem několika příležitostných kusů. Srov. např. Gracian ČERNUŠÁK: heslo *Slavkovský Karel*, in: *Československý hudební slovník osob a institucí*, II, Praha 1965, s. 520, a Ludmila ŠMÍDOVÁ: *Karel Slavkovský a klavírní koncert Antonína Dvořáka. K roli výkonných umělců v procesu vzniku Dvořákových koncertů*, in: *Muzikologické fórum* 2 (2013), s. 71-79. Slavkovský účinkoval při premiéře Dvořákova *Klavírního kvintetu A dur*, op. 5 (B 28), v roce 1872 a o dva roky později doprovázel na klavír Martu Procházkovou v písni *Kytice* (č. 5 z *Písní z Rukopisu královédvorského*, op. 7, B 30). Slavkovského provedení Dvořákových sólových skladeb není do roku 1876 doloženo. Pozůstalost Slavkovského je nezvestná.

¹⁵ Otakar ŠOUREK: [Předmluva], in: TÝŽ (ed.): *Antonín Dvořák: Klavírní koncert* [kritické vydání podle skladatelova rukopisu, dva klavíry], Praha 1956, nepag.: »Dvořák psal svůj klavírní koncert pro významného českého klavíristu Karla Slavkovského [...], který mu, skladateli ještě nepřilíh proniklému, projevoval přátelskou reprodukční pozornost, a to jako hráč sólový i v souborech komorních.« Opatrněji a korektněji se O. Šou-

autografu *Klavírního koncertu* však dedikace zapsána není²⁴ a při dalších provedeníh ani v tištěném vydání skladby již uváděna nebyla.²⁵

Hanslick se tedy s *Koncertem* seznámil zřejmě až po jeho vydání tiskem, v roce 1883, i když nelze vyloučit ani možnost, že to bylo dříve, v souvislosti s jeho činností referenta hudebního odboru v komisi pro udělování státních stipendií. Dvořák totiž později, v době druhého anglického uvedení *Klavírního koncertu*,²⁶ v interview pro londýnské *Sunday Times*, v němž shrnoval svou dosavadní uměleckou dráhu, uvedl, že svůj *Klavírní koncert* spolu s »Variacemi pro klavír« (*Tema con variazioni*, op. 36, B 65) a několika »vokálními duety« (*Moravské dvojzpěvy*, B 60) přiložil k jedné z žádostí o udělení státního stipendia a zaslal do Vídně.²⁷ Dochovaná žádost o stipendium z roku 1877, k níž zmíněné »Variace« a *Moravské dvojzpěvy* připojil, však *Klavírní koncert* v soupisu přiložených skladeb neobsahuje.²⁸ Jaké skladby zaslal Dvořák do Vídně spolu s poslední žádostí v roce 1878, není známo. Autografní partituru svého *Koncertu* jako přílohu pravděpodobně neposlal, protože již 20. října téhož roku zřejmě právě ji, jako skladbu nabízenou pro publikování, adresoval berlínskému nakladatelství Bote & Bock. Nelze ale zcela vyloučit, že skladatel přiložil k žádosti o stipendium jiný, dnes nezvěstný pramen – např. opis partitury, který mohl vzniknout pro premiéru.

Premiéra a druhé uvedení rané podoby *Koncertu* (1878 a 1880)

První provedení díla se konalo rok a půl po jeho vzniku na Velkém slovanském koncertě, který uspořádal Akademický čtenářský spolek²⁹ 24. března 1878 od 12 hodin v Žofínském sále v Praze. Na jeho každoročních »slovanských koncertech« (pořádaných v letech 1877-1895) byla prováděna nová díla jak českých skladatelů, tak autorů příslušejících k dalším slovanským národům. Tyto koncerty se řadily mezi nejvýznamnější pražské kulturní události – v tisku vycházely zprávy o jejich přípravách až dva měsíce pře-

²⁴ Titulní list však skladatel při revizích před rokem 1883 vyměnil a původní není dochován. Viz *Prameny a ediční poznámka*, s. 199-201. Ani opis rané podoby autografu (C) na titulní straně žádnou informaci týkající se dedikace neobsahuje, srov. tamtéž, s. 201.

²⁵ Na dedikaci se zřejmě později zapomnělo, nebo již nebyla důležitá, neboť v roce 1881, dva roky před vydáním *Koncertu*, věnoval Dvořák Hanslickovi jiné své dílo, *Legendy*, op. 59, a to v podobě jak pro čtyřruční klavír, B 117 (viz titulní strana prvního vydání: Berlin: Simrock, 1881), tak pro orchestr, B 122 (viz Berlin: Simrock, 1882). O věnování *Koncertu* blíže Ludmila ŠMÍDOVÁ: *Nové prameny k Dvořákovu Klavírnímu koncertu*, in: *Hudební věda* 40 (2003), č. 2-3, s. 191-210, zde s. 192-193. K prvnímu tištěnému vydání *Klavírního koncertu* z roku 1883 viz níže pozn. 61.

²⁶ Provedení 6. 5. 1885, Londýn, St. James Hall, sólista Franz Rummel, dirigent Antonín Dvořák, Philharmonic Society. K zahraničním stejně jako k českým provedením koncertu za Dvořákovu života i později viz ŠMÍDOVÁ, *Klavírní koncert g moll*, op. 33 (↖ pozn. 20), I, s. 13-59.

²⁷ Viz *Sunday Times* (London), č. 3239 (10. 5. 1885), s. 6. Vydáno in: David R. BEVERIDGE (ed.): *Rethinking Dvořák: Views from Five Countries*, Oxford 1996, s. 285-288.

²⁸ Viz Milan KUNA: *Umělecká stipendia Antonína Dvořáka*, in: *Hudební věda* 29 (1992), č. 4, s. 293-315, zde s. 307-310; *ADCD* (↖ pozn. 10), IX, s. 176-177, 197-198.

²⁹ Založen 1830 v Praze. Viz František Augustin SLAVÍK: heslo *Akademický čtenářský spolek*, in: *Ottův slovník naučný*, I, Praha 1888, s. 569-570. Nezpracovaný fond spolku, obsahující sběrací listiny, výroční zprávy, stanovy apod. od roku 1879, je uložen v Archivu hlavního města Prahy.

Obr. 1) Adolf Neumann X. A. [= Xylographische Anstalt]: *Anton Dvořák*, 1879, in: *Musikalisches Wochenblatt* 11 (1879/80), č. 1 (26. 12. 1879), s. 7, publikováno jako příloha skladatelovy informativní biografie z pera Hermanna Krigara (1819-1880)³⁰ (xylografie vznikla zřejmě podle fotografie, kterou Dvořák spolu s dalšími podklady zaslal do Lipska autorovi článku)

dem a jejich pořádání bylo velmi nákladné.³¹ Rok před premiérou Dvořákovu *Klavírního koncertu*, na koncertě 17. března 1877, zazněla Dvořákovu *Serenáda E dur pro smyčcové nástroje*, op. 22 (B 52), a z dalších instrumentálních děl Smetanova symfonická báseň *Šárka* a Chopinův *Klavírní koncert e moll* v podání pianistky Heleny Rösslerové.³²

Na »slovanském koncertě« v roce 1878 měla svou premiéru kromě Dvořákovu *Klavírního koncertu* také symfonická báseň

³⁰ Hermann KRIGAR: *Biographisches. Anton Dvořák. (Mit Portrait.) Eine biographische Skizze*, in: *Musikalisches Wochenblatt* 11 (1879/80), č. 1 (26. 12. 1879), s. 3-4; č. 2 (2. 1. 1880), s. 15-16; č. 6 (30. 1. 1880), s. 67-68; č. 7 (6. 2. 1880), s. 79; č. 8 (13. 2. 1880), s. 91. Ve zde otištěném soupisu skladatelových děl (s. 68) je již *Klavírní koncert* zařazen, byť ještě nebyl publikován. Přetisk s Burghauserovým komentářem viz Hermann KRIGAR: *Anton Dvořák. Eine biographische Skizze*. Kommentar von Jarmil BURGHAEUSER, Baarn 1991. Viz též *ADCD* (↖ pozn. 10), V, s. 212, 214, 226-227.

³¹ Značné výlohy připadly např. na zhotovení orchestrálních partů a na honoráře hudebníků: orchestr Filharmonie býval najat na dvě zkoušky a vystoupení. Srov. *Posel z Prahy* 10 (1878), č. 77 (27. 3.), s. [3] (↖ pozn. 18), a Vladimír LÉBL – Jitka LUDVOVÁ: *Pražské orchestrální koncerty v letech 1860-1895*, in: *Hudební věda* 17 (1980), č. 2, s. 99-138, zde s. 113.

³² Viz např. P. [= Ludevít PROCHÁZKA?]: *Literatura a umění. Slovanský koncert*, in: *Národní listy* 17 (1877), č. 81 (23. 3.), s. [3].